

УДК 330.142

Бакіна Т.В., к.е.н., доцент

Таврійський державний агротехнологічний університет

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті теоретично обґрунтовані умови, що підвищують ефективність процесу творчого мислення студента.

Ключові слова: творчість, мислення, студент, ефективність, освітній процес.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні умови розвитку суспільства і об'єктивна потреба вдосконалення системи освіти висувають на перший план проблему формування творчого мислення студентів.

Потреба суспільства у фахівцях з високим рівнем творчого мислення не може бути реалізована на даному етапі зважаючи на недостатню розробленість даної проблеми в науці і невідповідність педагогів до організації процесу формування творчого мислення. Таким чином, назріла об'єктивна необхідність обґрунтування формування творчого мислення студентів.

Аналіз останніх досліджень и публікацій.

В даний час проблема формування творчих якостей особистості, творчого мислення опинилася в центрі життєво важливих вимог суспільства, що дає деяким ученим право говорити про неї як про проблему століття. Сьогодні спостерігається значний інтерес до даного феномена, відбувається звернення до філософських, психологічних, педагогічних аспектів творчого мислення. Дослідники дають наступні визначення поняття «творчість».

З таблиці 1 видно, що поняття «творчість» учені визначають з позицій філософського і психолого-педагогічного підходів. У філософії творчість розглядається як «діяльність особи, що полягає в отриманні нового, оригінального» [1 с.112].

З психолого-педагогічної точки зору творчість направлена не тільки на отримання об'єктивно нового, такого, що не існує в світі, але і на саму людину, на самовдосконалення, на розвиток в людині всіх сутнісних сил і здібностей [2 с.88]. З цим слід погодитися, тому що в процесі творчої діяльності чоловік неминує росте, саморозвивається, всякий раз підноситься до рівня складності, трудності тих проблем, які стають об'єктом його діяльності. Разом з тим конкретні умови формування та розвитку творчості та творчого

мислення залишаються недостатньо дослідженими.

Таблиця 1

Визначення творчості в науковій літературі

Автор	Визначення поняття
Н. А. Бердяєв	Приріст, збільшення, створення нового, такого, чого не було в світі, воно припускає елемент свободи, дару і миру. Творчість - мета і сенс життя людини.
В. Н. Дружинін	Спонтанний прояв людської суті.
І. І. Калошина	Спрямованість на рішення задач, для яких немає способу рішення і знань, необхідних для його розробки.
Д. Б. Богоявленська	Вихід за межі вже наявних знань, ситуативно-нестимульована активність.
Я. А. Пономарьов	Найважливіший механізм розвитку особи і необхідна умова для її самореалізації.

Формулювання цілей статті. Теоретично обґрунтувати умови, що дозволять підвищити ефективність процесу творчого мислення на практиці.

Виклад основного матеріалу досліджень. Освітній процес у вузі до теперішнього часу здійснюється в основному за допомогою лекцій і доповнюючих їх семінарських занять, не розрахованих на цілеспрямоване формування творчого мислення студента (вироблення умінь виявляти суперечність, аналізувати проблему, висувати і перевіряти гіпотези, вести цілеспрямований пошук, використовувати для вирішення завдань нестандартні способи і прийоми і т. інш.)

Формування та розвиток творчого мислення студента забезпечується в першу чергу створенням дидактичних умов в освітньому процесі. До дидактичних ми віднесли ті умови, які свідомо створюються в педагогічному процесі і які забезпечують найбільш ефективне формування творчого мислення. Для дидактичних умов характерним є: 1) вони залежать від здатності педагога і студента тримати мету, яка повинна бути досягнута; 2) на певних етапах дидактичні умови можуть виступати як результат, досягнутий в процесі їх реалізації.

Виділяють три дидактичні умови формування творчого мислення:

- спрямованість освітнього процесу на розвиток позитивної мотивації з урахуванням творчого контексту учбової діяльності, що забезпечує суб'єктність студента у формуванні творчого мислення;
- пріоритетність принципу додатковості, що забезпечує створення системи культуротворчих ситуацій, направлених на придбання студентом особистого творчого досвіду їх рішення;

- ініціація рефлексії, що дає можливість студентові виявляти актуальний сенс творчої діяльності, усвідомлено застосовувати евристичні прийоми для вирішення проблем.

Реалізація першої дидактичної умови припускає активну участь і особисту зацікавленість в даному процесі, як студента, так і викладача. Активізація пізнавального інтересу забезпечується з урахуванням і в контексті досвіду пізнавальної діяльності, кругозору, внутрішніх мотивів і прагнень, що є у студента.

При реалізації першої дидактичної умови використовуються наступні прийоми і методи, що активізують пізнавальний інтерес:

1. Додання особистого сенсу завданням. Це забезпечується за допомогою зв'язку проблем, що пропонуються, з областю професійних інтересів студента і з його життєвим досвідом;

2. Незвичайні і цікаві форми завдань: постав якомога більше цікавих питань по темі; напиши нарис, трактат, інтерв'ю, склади кросворд, гру, вікторину; розроби навчальний посібник (завдання, збірки завдань, алгоритми вирішення завдань, пам'ятки, тести).

3. Представлення завдання текстовим і нетекстовим способами. При цьому враховуються особливості сприйняття студентами різного роду ілюстрацій, таблиць, схем, графіків і тому подібне [2, с. 54].

В якості другої умови формування творчого мислення виділяють пріоритетність принципу додатковості, що забезпечує створення системи культуротворчих ситуацій, направлених на придбання студентом особистого творчого досвіду їх рішення.

Згідно принципу додатковості, творче мислення завжди включає діалектичну суперечність логічного і інтуїтивного, понятійного і образного, продуктивного і репродуктивного. Реалізація даного принципу полягала в цілісному вивченні на заняттях явищ і фактів, що передбачає синхронно взаємозв'язане осмислення їх рационально-логічного і емоційно-образного змісту. На заняттях викладач може використовувати наступні прийоми: персоніфікація відкриттів, законів, правил і їх оцінка з боку окремих відомих осіб; історичність відкриттів і винаходів; розгляд досягнень з позицій гуманності; аналіз близьких і довгострокових перспектив їх розвитку[2, с. 97].

Під культуротворчою ситуацією ми розуміємо умови, які безпосередньо сприймаються студентом, спонукають його до вільної творчості і істотно впливають на процес його професійно-особистого становлення. Відмінними рисами цих ситуацій є: незавершеність, відкритість рішення; заохочення безлічі питань; стимулювання відповідальності і незалежності; акцентування на

самостійності; забезпечення атмосфери дозволеності (свобода виразу негативних відчуттів і переживань); надання можливості діяти з думками і предметами; виховання у студентів уваги до властивостей навколишнього середовища.

При розробці культуротворчих ситуацій, націлених на формування творчого мислення, повинні включатися знання про характер протікання творчого мислення. Частина занять може бути направлена на уточнення, розширення уявлень студентів про творче мислення, творчу діяльність, її специфічні особливості, про види творчості, про значення творчості для розвитку особистості, про те, які якості особистості розвиває творче мислення.

Різномірність культуротворчих ситуацій дозволяє активізувати творче мислення всіх студентів, незалежно від рівня сформованості їх творчих умінь. Зміст ситуацій повинен поступово ускладнюватися за рахунок використання більшого об'єму необхідного матеріалу або нестандартності підходу при рішенні.

Культуротворчі ситуації першого рівня направлені на сприйняття творчої діяльності викладача, яка засвоюються студентом за зразком. Студент в таких ситуаціях виступає в ролі виконавця, при цьому виражаючи своє відношення до змісту, до рішення, оцінюючи творчість інших.

Наступний рівень - це ситуації діалектичних диспутів. Вони включають студентів в спільну з викладачем активну творчу діяльність, набуваючи особистого творчого досвіду. Студенти починають висувати гіпотези, перевіряти їх, відбираючи найбільш раціональні для даної ситуації ідеї.

Ситуації діалектичних диспутів дозволяють виявляти групи студентів з протилежними поглядами на питання, що вивчається, явище; дають можливість висловлювати, захищати свою думку; підкреслювали обґрунтованість кожної позиції, їх правильність і недостатність; пропонують об'єднувати позиції для діалектичного вирішення проблеми.

Ситуації «творчості» або парадоксу (третя група ситуацій) дають можливість самостійно проявляти творче мислення, допускаючи відкрите, неостаточне вирішення проблеми, що спонукає студентів до пошуку інших рішень, до розвитку ситуації на новому рівні, до постановки нових цілей [1, с. 81].

При накопиченні досвіду вирішення культуротворчих ситуацій робота викладача полягає в наступному:

1. Стимулювання прагнення студента до самостійного вибору цілей, завдань і засобів їх рішення. Спочатку вивчення нової теми викладач із студентами визначають цілі майбутньої роботи по певному плану. Наприклад:

- визначення предмету своєї мети («Теорія вартості»);
- представлення образу передбачуваного результату своєї діяльності по відношенню до предмету мети (після вивчення теми я (студент) уміти-му вирішувати завдання по теорії вартості, вивчу основні категорії теми);
- вербальне (словесне) формулювання мети (вивчити основні поняття і навчитися вирішувати завдання по теорії вартості);
- передбачення і прогнозування того, як досягатиметься мета (відвідуватиму лекції, практичні заняття, робитиму домашні завдання, вивчатиму теорію);
- наявність засобів для досягнення мети (записи протягом лекцій і практичних занять, підручники, додаткова література).

2. Вирішення завдань «відкритого типу» на заняттях після основних. При виконанні таких завдань оцінюються тільки успіх (оцінкою «відмінно»). Хто не виконав такі завдання, той не отримує відмінної оцінки, але оцінка за виконання обов'язкового завдання при цьому не знижується.

3. Формування творчої установки. Воно досягається за рахунок:

- формування упевненості в силах, віра в здатність вирішити завдання. Требо постійно звертати увагу студентів на складність і в той же час посильність завдань; установка «Я можу» приводить до спроби вирішити задачу;
- опори на позитивні емоції (здивування, радощі, симпатії, переживання успіху і тому подібне);
- підтримка цікавості. При поясненні будь-який новий матеріал треба закінчувати знаходженням меж цього нового знання і визначенням того, що може лежати за межами пізнаного;
- розвитку інтуїції і уяви студента;
- навчання спеціальним евристичним прийомам вирішення завдань різного типу («Мозковий штурм»; метод «Якби ...»; метод синектики; метод евристичного дослідження; метод конструювання правил; метод аглютинації; метод морфологічного ящика);
- застосування розроблених вправ і техніки для формування творчого мислення;
- орієнтації на питання. Наприклад, при читанні лекції можна попросити студентів придумати питання до теми, на які не міг би відповісти викладач, обов'язково відзначати найцікавіші і незвичайні.

У роботі з студентами може застосовуватися метод проблемного викладання при знайомстві студентів з проблемами науки, станом розробленості і можливими шляхами їх рішення. Такі методи реалізуються через наступні

організаційні форми навчання:

- проблемна лекція, основою якої служить моделювання культуротворчих ситуацій, що дозволяє студентам побачити предметні і соціальні аспекти їх майбутньої професії;

- імітація наукових семінарів і дискусій, що відображає всі основні властивості оригіналу за винятком одного: проблема, що обговорюється, вже була вирішена і її рішення ухвалене в науці;

- лабораторно-практичне заняття проблемного, дослідницького характеру, в основу проведення яких закладена методика організації самостійної роботи студентів на основі поступового нарощення складності і проблемності завдань, що виконуються під керівництвом викладача;

- дослідницькі самостійні роботи у позааудиторний час, організовані на основі того ж принципу, що і лабораторно-практичні заняття проблемного характеру.

В ході виконання завдань і вирішення культуротворчих ситуацій студенти стикаються з необхідністю виділяти компоненти власної діяльності, аналізувати свої дії і дії інших по досягненню кінцевого результату. Ці дії цілеспрямовано здійснюються в процесі реалізації третьої дидактичної умови - ініціація рефлексії, що дає можливість студентові виявляти актуальний сенс творчої діяльності, усвідомлено застосовувати евристичні прийоми для вирішення виявлених проблем. У позиції рефлексії студенти, відновлюють крок за кроком виконану роботу, виступаючи одночасно критиками своєї діяльності, формулюють правила, вперше розуміючи, що піднімаються над своєю практичною діяльністю до отримання хай незначного, але свого, інтелектуального продукту.

Діяльність по рефлексії студента виступає механізмом управління формуванням творчого мислення. На практиці зазвичай застосовується традиційна схема:

1. Ідентифікація інформації: визначення області знань, з якої вибирається завдання, культуротворча ситуація, проблема.

2. Абстракція інформації; складання моделі дії (другорядні чинники відкидаються).

3. Пошук рішення задачі, культуротворчої ситуації (проблеми).

4. Оцінка результату своєї діяльності (чи досягнута поставлена мета, вирішене або не вирішене завдання, чи задовольняє отриманий результат), якщо так, то переходимо до п. 5.

5. Зворотний зв'язок: накопичення додаткової інформації з даної про-

блеми з використанням знань філософії, природознавства, культурології.

6. Перенесення: вважаємо, що завдання успішно вирішене, її рішення можна використовувати для вирішення інших завдань; перенесення уміння, що сформувалося, в інші ситуації [5, с. 73].

Першочергової ваги в ініціації рефлексії набуває механізм уяви, уміння оперувати просторовими образами, здатність наочно представляти різні ситуації. Для розвитку уяви використовується метод уявного експерименту, коли людина конструює яку-небудь ідеальну модель, а потім в думках «експериментує» з цими ідеальними об'єктами, ставлячи їх (у думках) в різні ситуації і роблячи відповідні висновки.

Грунтуючись на роботах С. Парнсо, ми виділили сприятливі чинники формування творчої уяви студента.

1. Підтримка жвавості уяви. Всупереч поширеній думці, ніби фантазування - ознака незрілості мислення і доречно лише за межами систематичного учбового процесу, ми вважаємо за потрібне підтримувати прояви фантазії, вільної уяви в учбовій обстановці, вони служать основою для творчого мислення.

2. «Дисциплінування» уяви, фантазії, їх контроль. Створюючи обстановку внутрішньої свободи треба пам'ятати, що після деякого «інкубаційного періоду», «дозрівання ідей» всі міркування критично переглядатимуться і частина їх буде відкинута.

3. Використання метафор і аналогій для творчого пошуку, відшукування нових асоціацій і зв'язків.

Заняття повинно закінчуватися відпрацюванням умінь рефлексії. У рефлексії відбувається осмислення вивченого матеріалу і формулювання особистої думки, відношення до матеріалу, що вивчається. Рефлексія діяльності студентів в наукових, проблемних семінарах, іграх дає найкращий результат в розвитку творчого мислення. Для осмислення вивченого матеріалу, становлення особистої думки використовується наступні види роботи із студентами: проведення дискусії, написання твору, есе, фіксація розглянутого матеріалу у вигляді власних висновків, записів в зошити, складання схем. Таким чином реалізується комунікаційна (обмін думками про нову інформацію), інформаційна (придбання нового знання), мотиваційна (мотивація до подальшого розширення інформаційного поля) і оціночна (співвідношення нової інформації і наявних знань, вироблення власної позиції, оцінка процесу) функції рефлексії.

Висновки. Для реалізації першої дидактичної умови використовуються прийоми і методи які передбачають використання учбового матеріалу, що

привертає увагу студента своєю цікавістю, незвичністю, дозволяє їм побачити в змісті роботи особистий сенс, збудити інтерес до самого процесу навчання, бажання заглибитися в суть явищ або об'єкту, збудити прагнення до формування творчого мислення.

В процесі реалізації другої дидактичної умови отримується досвід вирішення культуротворчих ситуацій, що робить професійне навчання більш ефективним, сприяє становленню змістовних характеристик суб'єкта, на дієвому рівні формує творчі уміння, розвиває професійно-особисті властивості майбутнього фахівця.

В результаті реалізації третьої дидактичної умови у студентів виробляється об'єктивні критерії для самоаналізу і самооцінки себе як суб'єкта творчої діяльності, формується установка на професійний саморозвиток і самовдосконалення.

Бібліографічний список:

1. Бердяев, Н.А. О человеке, его свободе и духовности : избр. тр. / Н.А. Бердяев. – М.: МПСИ: Флинта, 1999. – 310 с.
2. Богоявленская, Д.Б. Психология творческих способностей: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Д.Б. Богоявленская. – М.: Академия, 2002. – 320с.
3. Дружинин, В.Н. Творчество: природа и развитие /В.Н. Дружинин // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2005. – Т. 2, № 3. – с. 91 – 107.
4. Колошина, И.П. Структура и механизмы творческой деятельности (нормативный подход) / И. П. Колошина. – М. : Изд-во Моск. Ун-та, 1993. – 168 с.
5. Пономарев, Я. А. Психология творения / Я. А. Пономарев. – М.: Моск. Психол.-соц. Ин-т, 1999. – 480 с.
6. Стернберг, Инвестиционная технология креативности / Р. Стернберг, Е. Григоренко // Психолог. журн.- 1998. №2 – с. 144- 160.

Bakina T.V. Creating effective formation and development conditions of student creative thinking in the educational process.

Summary. The article substantiated conditions theoretically that increase the efficiency of student creative thinking.

Key words: creativity, thinking, student efficiency educational process.